

Profil profesionalnog čitatelja: čitateljske prakse Ive Vojnovića

Nada Topić, ntop@net.hr

Sveučilište u Zadru, Poslijediplomski studij Društvo znanja i prijenos informacija

Libellarium, III, 2 (2010): 153 - 182.

UDK: 028.1:091.5Vojnović, Ivo

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Cilj je rada kroz pregled literature i sadržajnu analizu korespondencije rekonstruirati čitateljski profil Ive Vojnovića pokušavajući odgovoriti na istraživačka pitanja anticipirana u metodološkim tekstovima Roberta Darntona. U radnji se nastoji rekonstruirati ne tek *što* je Vojnović čitao nego i *kada*, *gdje*, *kako* i *zašto* je čitao, počevši s pitanjem *tko* je bio Vojnović kao čitatelj. Istraživanje stoga kreće od biografskih podataka (*tko*) o Vojnoviću i nastavlja se sadržajnom analizom korespondencije koja je organizirana u tri vremenska razdoblja: 1878. - 1906., 1907. - 1918. i 1919. - 1929. (*kada*). Za svako su razdoblje navedena i mjesta njegova boravka (*gdje*). Iz korespondencije su izdvojeni svi spomeni čitanja, bilo da se odnose na autora i naslov djela (*što*) ili na neki segment čitalačke aktivnosti (*kako* i *zašto*). Rezultati analize pružaju detaljan uvid u čitateljski svijet Ive Vojnovića nudeći ne samo imena autora ili naslove koje je čitao nego i njegov stav o pročitanim djelima, kao i okolnosti i razloge njegova čitalačkog interesa. Time je čitateljski profil Ive Vojnovića barem djelomično rekonstruiran, a Vojnović se kroz njega otkriva kao vrstan poznavatelj domaće i europske klasične i suvremene književnosti, strastveni čitatelj i spona između svjetova europske i hrvatske kulture i književnosti u čiju dramsku tradiciju prvi i unosi elemente modernizma i simbolizma. Proučavanje ostalih raspoloživih izvora koji sadrže podatke o Vojnovićevoj čitalačkoj aktivnosti (dnevnički zapisi, književnoteorijske i književnopovijesne rasprave o njegovu djelu i sl.) dalo bi još cjelovitiju i detaljniju sliku o načinima čitanja poznatog pisca.

KLJUČNE RIJEČI: Ivo Vojnović, čitanje, čitateljske prakse, korespondencija kao povijesni izvor, čitateljski profil, povijest čitanja.

Uvod

Obimna rukopisna ostavština dubrovačkog književnika Ive Vojnovića poznata je stručnoj javnosti. Kao povijesni izvor posebno je dragocjena njegova korespondencija objavljena u tri knjige pod nazivom *Pisma Iva Vojnovića* (Maštrović 2009). Prepiska s članovima obitelji, prijateljima i poznanicima, osim što nudi mnoštvo biografskih i

povijesnih podataka, zrcali i njegovo literarno iskustvo, ali ne samo kao pisca nego i kao strastvenog čitatelja. Bogat je izvor podataka za biografska, književna i povijesna istraživanja vezana uz dubrovačkog književnika i osobe koje su s njim komunicirale, a do sada je korištena u istraživanjima rasvjetljavajući ne samo život i djelo Ive Vojnovića nego i važne trenutke iz hrvatske i europske prošlosti koji podliježu kontroverznom tumačenjima (Grijak 2009). Namjera je ovoga rada analizirati piščevu korespondenciju na drukčiji način, tj. istražiti koju je literaturu Vojnović čitao, koje je autore poznavao i preporučivao, kako je percipirao pročitana djela te kako je nabavljao literaturu. Čitanje je subjektivno iskustvo i cilj je ovoga rada isključivo prikazati čitateljski profil Ive Vojnovića poradi boljeg poznavanja i razumijevanja njegova života i djela. Drugim riječima, kao što nijedno obilježje određenog čitateljskog modela, npr. renesansnog čitatelja, ne govori ništa o bilo kojem individualnom činu čitanja (usp. Love 2002: 78), tako ni individualne prakse čitanja nisu podložne uopćavanju te se iz Vojnovićeva primjera ne može općenito zaključivati o čitanju hrvatskih intelektualaca u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća.

Pri proučavanju povijesti čitanja od podjednake je važnosti istražiti izvore koji sadrže relevantne podatke o procesima i aktivnostima vezanim uz proizvodnju i distribuciju knjiga, kao i one koji svjedoče o samom činu čitanja i recepcije pročitane djela. Uporište takvog istraživačkog pristupa ponajprije su djela Rogera Chartiera i Roberta Darntona, koja su ujedno i metodološka ishodišta ovog rada. Chartier, na općoj razini, problem recepcije – ili, njegovom terminologijom, aproprijacije – diskursa stavlja u središte istraživanja povijesti čitanja (Chartier 1995: 89), jer u konačnici „(...) tekst postoji jer postoji i čitatelj koji mu daje smisao“ (Chartier 1994: 2). Darnton u programatskom tekstu „History of Reading“, govoreći o mogućim pristupima istraživanju povijesti čitanja, na prvo mjesto stavlja narativne prikaze i opise čitateljskih praksi poput korespondencije (Darnton 1991). U radu „First Steps Toward a History of Reading“ (1990) razlikuje dva osnovna pristupa istraživanju povijesti čitanja: makroanalitički i mikroanalitički. Makroanalitički pristup obuhvaća kvantitativna istraživanja duljih vremenskih razdoblja uglavnom na nacionalnoj razini koristeći izvore kao što su bibliografije, knjižarski katalozi, katalozi posudbenih knjižnica, pretplate i različiti drugi popisi knjiga. Nedostatak tog pristupa jest uopćavanje, a iz rezultata se može iščitati više sama ponuda literature negoli prikaz onoga što je uistinu bilo čitano u određenom razdoblju. Za razliku od makroanalitičkog, mikroanalitički pristup usmjeren je na pojedinačnog čitatelja, a na osnovi, primjerice, analize strukture fonda privatnih knjižnica, omogućava stvaranje čitateljskog profila jedne osobe odnosno povezuje „ono što se čitalo s onim tko je čitao“ (Darnton 1990: 162). Međutim i kod ovog pristupa postavlja se pitanje je li vlasnik privatne knjižnice uistinu čitao sve knjige koje je posjedovao, odnosno samo njih, a ne i neke druge, koje je npr. posudio. Stoga su pisma, dnevници, osvrti i druge zabilješke čitatelja dragocjen izvor u istraživanju povijesti čitanja jer ne samo da pokazuju tko je što čitao nego omogućuju neposredniji uvid u intimni i subjektivni svijet čitatelja: „Korespondencija autora i spisi izdavača

idealni su izvori informacija o stvarnim čitateljima“ (ibid. 157). Ako je stvarni čitatelj usto i pisac/autor, kao što je bio Ivo Vojnović, njegov čitateljski profil postaje još zanimljivijim, jer piščevi tragovi čitanja često su vidljivi i u njegovim zapisima.

Poznavatelji i proučavatelji djela Ive Vojnovića u njegovu opusu pronalaze brojne literarne utjecaje, od kojih su neki i tema zasebnih književnopovijesnih i teorijskih rasprava (usp. npr. Jelčić 1996). O utjecaju pročitane literature na svoj rad govori i sam Vojnović u više navrata kroz pisma bratu Luji Vojnoviću i drugim bliskim osobama. Cijela Vojnovićeva korespondencija obiluje ne samo podacima o tome što je, kada i gdje čitao nego i mnoštvom drugih informacija kao što su recepcija djela i stav prema pročitanim djelima ili načinima na koje je nabavljao literaturu, čime se, prema Darntonu, približavamo težim pitanjima, a to su *kako* i *zašto*.

Čitateljski profil Ive Vojnovića

Kako bi se rekonstruirao čitateljski profil Ive Vojnovića, potrebno je odgovoriti na nekoliko pitanja vezanih uz njegovu čitalačku aktivnost za koju se, sudeći po proučenim izvorima i literaturi, može reći da je bila konstantna. Osim biografskih podataka kroz koje nam se pisac Vojnović otkriva i kao čitatelj (*tko*), naslova i autora koje je poznavao (*što*), vremenskog razdoblja (*kada*) i prostora na kojima je boravio (*gdje*), potrebno je rasvijetliti i načine na koje se aktivnost čitanja odvijala (*kako*), kao i razloge čitalačkog interesa (*zašto*).

Vojnović je rođen u Dubrovniku, u plemićkoj obitelji koja je njegovala čitanje i u kojoj se rado čitalo, pa i naglas. Otac Konstantin (Kosta) bio je obrazovan čovjek, odvjetnik, zagovornik narodnog preporoda u Dalmaciji, a kasnije i sveučilišni profesor, a majka Marija poučavala je Ivu i njegova brata i sestre francuskom jeziku te s njima čitala *Les Aventures de Télémaque*¹ i Lamartineova djela (Žeželj 1977: 22). Lujo Vojnović za majku i brata kaže sljedeće: „Ona je pripadala epohi koja se oduševljavala za Lamartinove Méditations poétiques, za Rafaela i Grazielu, a naročito za romane George Sandove, koji su u ono doba, drugoga carstva, imali više glasa i od samih Balzacovih besmrtnih umotvora. Moj je brat proždirao Sandove romane.“ (Ibid. 22)

Kada su zbog očevih dužnosti, godinu dana nakon Ivinog rođenja, preselili u Split, u njihovu stanu na Marini nalazila se i čitaonica, pa raznovrsna literatura ne samo da je mladom Ivi bila fizički dostupna nego je nerijetko bila i tema razgovora obrazovanih ljudi i književnika koji su u njihov stan dolazili.² Narodne pjesme Vuka Stefanovića Karadžića bile su, prema svjedočenju Luje Vojnovića, „prva knjiga koju je Ivo od oca

1 Abecedni popis naslova, autora i osoba spomenutih u tekstu nalazi se u prilogu 2. U prilogu nisu navedeni svi naslovi, nego samo oni za koje se smatralo da trebaju dodatna objašnjenja.

2 Kroz čitaonicu Vojnovićevih prošla je „elita narodne gospode i gospođa: i Vuk i Preradović i Kurelac i knjaz Nikola i Đ. Stratimirović i Jovan Ristić i Miho Pavlinović i Miho Klaić i Niko Veliki i Orsat Pucić...“ (Žeželj 1977: 13).

dobio u ruke“ (ibid. 25). O važnosti koju je za njega već tada imalo čitanje posvjedočio je i sam u razgovoru za „Jugoslavensku njivu“ 1924. godine: „Tri su mi luči osvjetlile djetinjstvo, ispričao je Ivo: – Vukove narodne pjesme, Vodopićeva Tužna Jele i Manzonijski Promessi Sposi. Prvi su utisci najjači.“ (ibid.)

Tijekom cijelog života, bez obzira gdje se nalazio,³ Vojnović je strastveno čitao knjige, časopise, novine, neobjavljene rukopise svojih suvremenika. O tome svjedoče njegova pisma članovima obitelji, prijateljima i poznanicima, ali i službeno dopisivanje. U Državnom arhivu u Splitu,⁴ među brojnim narudžbenicama upućenim Knjižari Morpurgo početkom 20. stoljeća, nalaze se i četiri dosad neobjavljene dopisnice Ive Vojnovića (v. prilog 1.) kojima naručuje naslove od te knjižare, i to baš za vrijeme svog boravka u šibenskoj tamnici i u Bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu. Osim dopisnica, postoje i druge zabilješke da je u tamnici na stolu imao po nekoliko knjiga: „Na stolu je – uz Sv. Pismo, Dantea, Giustija, Leopardija, Petrarca, Silvija Pellica, Voltairea i Dickensa – uvijek bio i jedan cvijet“ (ibid. 184). Poznato je da je Vojnović bio i vrstan interpretator te je održavao javna čitanja koja su mu bila izvor prihoda. Čitao je pred glumcima, ali i publikom, sve do duboke starosti, i to vrlo upečatljivo i uvjerljivo:

„Kao čitalac – naročito *Maškarata* – ostao je [Vojnović!] u živom sjećanju svima onima koji su imali prilike da prisustvuju kojoj od njegovih ‘lectures dramatiques’: pjevuckavim tonom, odužujući kvalitete vokala do posljednjih mogućnosti, bojadišući melodiku fraza i dajući dubrovačkim lokalizmima folklorno vjeran prizvuk, on je svoje tekstove – naročito ženskih uloga – kazivao vještinom perfektnog i rutiniranog recitatora. U čitanje je unosio mimiku čitave svoje fizionomije, igrao uzdizanjem obrva, žmirkanjem, rastezanjem usta, mahanjem glave, a tu i tamo davao tekstu akcente dirigentskim gestama svojih kratkih ruku.“ (Jelčić 1996: 21 – 22).

Čitanje je za njega bilo svakodnevna aktivnost, a kada je potkraj života zbog zdravstvenih razloga (operacija očiju i sljepilo) izgubio mogućnost čitanja i pisanja, izjavio je: „Ivo Vojnović je još prije godinu dana umro. Još onda kada je izgubio sposobnost da čita i piše. A sad će i moje tijelo za dan, dva biti mrtvo...“ (Žeželj 1977: 269).

Gotovo je nemoguće pobrojati i popisati što je sve tijekom svog dugog čitateljskog staža Vojnović čitao, a osim sačuvane korespondencije trebalo bi detaljnije istražiti

3 Vojnovićev životopis uključuje dulje ili kraće boravke u Dubrovniku, Splitu, Zagrebu, Križevcima, Bjelovaru, Zadru, Supetru (Brač), Firenci, Sieni, Veneciji, Rijeci, Beogradu, Budimpešti, Pragu, Cetinju, Šibeniku, Osijeku, Parizu, Nici, Monte Carlu (Vojnović 2003: 29 – 32).

4 Državni arhiv u Splitu. Inventar knjižare „Vid Morpurgo“. MOR. K –10/V Poslovno dopisivanje i narudžbe knjiga (1911. – 1915.); MOR. K –11/III Poslovno naručivanje i narudžba knjiga (1916. – 1920.).

i njegove dnevničke zapise,⁵ kao i književnopovijesne izvore i građu.⁶ Ipak, pomno slijedeći literarne tragove kroz sačuvanu korespondenciju možemo zaviriti u raskošan svijet njegova čitalačkog interesa.

Pisma Iva Vojnovića kao izvor za rekonstrukciju čitateljskog profila

Godine 2009., zahvaljujući priređivaču Tihomilu Maštroviću, objavljena su trosveščana *Pisma Iva Vojnovića* koja sadrže 2356 pisama čiji su izvornici pohranjeni u hrvatskim i inozemnim pismohranama, knjižnicama, muzejskim i privatnim zbirka. Budući da se Vojnović osim hrvatskim služio francuskim, talijanskim i njemačkim jezikom, dio pisama pisan je i na tim jezicima ili čak kombinacijom dubrovačkog dijalekta, talijanskog i francuskog jezika. Pisma su nanizana abecedno prema prezimenu osobe ili nazivu ustanove kojoj su bila upućena, a unutar toga kronološki. Većina je pisama označena mjestom i nadnevkom; prvo je datirano pismo iz 1877., a posljednje iz 1929. godine. Tako priređena korespondencija izniman je izvor za istraživanje piščevih čitateljskih navika. U nastavku će se, zbog preglednosti, sadržaj pisama analizirati kroz tri vremenska razdoblja. Izdvojiti će se svi autori, naslovi djela, novina i časopisa koje je Vojnović čitao, kao i ostale zanimljivosti vezane uz njegovu čitalačku aktivnost.

Razdoblje od 1877. do 1906. Prvo razdoblje obuhvaća Vojnovićevu korespondenciju nastalu tijekom studija u Zagrebu (do 1879.), pristavske službe u Križevcima i Bjelovaru (do 1891.), službe perovođe u Zadru (1891.), perovođe i kotarskog komesara u Dubrovniku (do 1898.), upravitelja Kotarske ispostave u Supetru na Braču (do 1899.), tajnika pri Namjesništvu u Zadru (do 1903.) i kotarskog poglavara u Supetru (do 1907.). U tom su razdoblju nastala, objavljena su ili uprizorena njegova najvažnija djela: pripovijetka *Geranium* (1880.), knjiga pripovjedaka *Perom i olovkom* (1885.), pripovijest/roman *Ksanta* (1886.), komedija *Psyche* (1888.), dio *Lapadskih soneta*, dramski prizor *Gundulićev san* (1893.), *Ekvinocijo* (1895.), *Suton* (1900.), *Allons enfants!* (1901.) i *Dubrovačka trilogija* (1902.).

Nakon mature, Vojnović je u Zagrebu upisao studij prava, a ljetne praznike provodio je u rodnom Dubrovniku te su njegova najstarija sačuvana pisma ona upućena ocu Kostu. Da mu je čitanje i tada bila svakodnevna aktivnost, svjedoče i riječi: „Svaki dan idem u štionicu da čitam *Obzor* i mogu ti reći pravo da mi je velika zabava...“⁷

5 Vojnović je vodio dnevničke bilješke od početka 1914. godine do odlaska u Nicu 1919. Dnevnicu se u rukopisu čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R 5620) (Usp. Grijak 2009: 177).

6 Za opsežan i iscrpan popis građe o Ivi Vojnoviću usp. Jelčić 1996 i Vojnović 2003: 38 – 57.

7 Pismo Konstantinu Vojnoviću 1701 (2), [Dubrovnik], u petak 14. IX. 1877. (Maštrović 2009: III, 36).

Osim „Obzora“, čitao je i druge novine i časopise, a s nekima je i surađivao objavljujući izvještaje o kulturnom životu i kritike o dramskim i opernim izvedbama, ali i svoje pripovijetke i pjesme.⁸

U pismu književnom kritičaru Jakovu Čuki, zahvaljujući na recenziji objavljenoj u „Narodnom listu“ (1887.), Vojnović iznosi i razmišljanja o suvremenoj talijanskoj i francuskoj književnosti pokazujući poznavanje tadašnjih književnih prilika u tim zemljama:

„Talijanska najmodernija pjesnička i novelistička škola zagrezla je u takove mane da joj uistinu ne poklanjam svojih simpatija. Zola i Baudelaire to su bogovi tih bizarnih, excentričnih pisaca... Carducci i Stecchetti očistili su doduše zrak od praznorječja i „fioritura“ - ali razvili su zastavu skrajnoga radikalizma i bezobraznosti, cinizma i bezvjerja - dakle, svojstva koja moraju tjerati književnost i domovinu u bezdan. Vidi Francesku!“⁹

U istom se pismu kritički osvrće i na domaće pisce, smatrajući da ključ dobrog pisanja leži i u iščitavanju i poznavanju stranih književnosti.

„Pomno učenje tuđih književnosti i vjerno, skoro bi reko, pobožno motrenje stvari - to su temelji na kojima će naša knjiga moći izaći iz mrtvila i „šablonizma“ (ako se tom riječi može dostojno orisati mlitavost i prazninu naše novelistike)...“

Za vrijeme boravka u Zadru, ocu komentira i pročitane kritike o svojoj komediji *Psyche*:¹⁰

„(...) Ibler kaže da sam se zanio za Femilletom i Ohnetom!!!... Prvoga ne cijenim puno come dramatico, a ima godina dana da nijesam ništa vidio od njega, a od drugoga nijesam nikada vidio niti jednu njegovu dramu. Kad sam mu pročitao romane, bacio sam ih u stranu jer ih nalazim al disotto della critica. - Tako su mogli spomenuti i Dumas i Augier i Sardou, etc... samo nije nikome pao na pamet moj uzor Pailleron koga sam razglabao i anatomizavao da mi kaže tajnu kako se iz ničesa stvaraju velike stvari.“¹¹

Godine 1890. održao je i javno čitanje komedije *Psyche* u Zadru, o čemu je također pisao ocu.¹² Iz Dubrovnika 1895. godine piše rođaku Tomi K. Popoviću u Herceg Novi¹³ o

8 U zadarskom „Narodnom listu“ od 1877. do 1880. objavljuje pod pseudonimom X. U zagrebačkom „Pozoru“ kritike, a u „Viencu“ je 1880. u nastavcima objavljena pripovijetka *Geranium* (Vojnović 2003: 29).

9 Pismo Jakovu Čuki 4921 (1), Križevci, 18. I. 1888. (Maštrović 2009: I, 259).

10 Budući da je pismo datirano 20. veljače 1890., najvjerojatnije je riječ o izvedbi komedije *Psyche* 15. veljače u Zagrebu.

11 Pismo Konstantinu Vojnoviću 1704 (5), Zadar, 20. II. 1890. (Maštrović 2009: III, 40 - 41).

12 Pismo Konstantinu Vojnoviću 1704 (3), Zadar, 16. II. 1890. (Ibid. 37 - 38).

13 Pismo Tomi K. Popoviću 933(1), Dubrovnik, 19. IX. 1895. (Maštrović 2009: II, 32).

nastojanju da dođe do knjižice *Gl'illustri Cattarini*.¹⁴ Ocu, pišući iz Supetra na Braču,¹⁵ izražava oduševljenje govorima A. Fogazzara koje je naručio za njega, a opisujući mu život na otoku, čitanje novina prikazuje kao jutarnji ritual:

„Dižem se u 6. Otvorim funjestru i gledam gracijozi izgled Supetra che pare un campicello di Venezia gettato in vista dei monti Slavi. Dokle uzmem izvrstnu kafu, dokle se obučem, dokle prolegam štogod (danas uživo sam col Tempo što mi ga je moj Lujeto poslo) dogju 8.“¹⁶

Što se tiče novina i časopisa, od obitelji¹⁷ je tražio da mu šalju „L'illustrazione“, „Revue Hebdomadaire“ i „Temps“, i to požurujući ih da mu pošalju nove brojeve jer nema što čitati,¹⁸ a sestru Gjenu Vojnović-Loiseau podsjeća na obećanje njezina muža da će mu poslati staro izdanje Balzacovih djela.¹⁹

Intenzivna prepiska s hrvatskim književnikom i publicistom Milivojem Dežmanom (1873. – 1940.) odvijala se za Vojnovićeva boravka u Zadru, a u jednom od pisama istaknuo je književnike koje je cijenio: „...valja pisati kao Manzoni, Lamartine, Montalembert, Lacordaire od starih a kao René Bazin, Huysmans, Fagazzaro od mladih. Talenat nada svim!“²⁰

Gjena Vojnović-Loiseau i sama se bavila pisanjem, pa stoga ne čudi što je upravo s njom Vojnović često izmjenjivao razmišljanja o pročitanim knjigama i tekstovima te joj preporučivao knjige za koje je smatrao da bi joj se mogle svidjeti.

„- Ako hoćeš prolegat quelque chose d'extraordinaire - des aquarelles exquises, des douceurs d'une palpitante nouveauté, a ti dobavi il romanzo di Ch. Lemonnier: „Le Vent dans les moulins“. Un pur chef - d'oeuvre. I eto ti primjera za tvoje pisanje - jer ti naliči u puno stvari. Pak reci mi što ti se čini.“²¹

Gjeni potvrđuje primitak romana francuskog pisca Jeana de Quiriellea, kojeg smatra velikim²² te je moli da mu odgovori ima li Hauptmanovu dramu *Potonulo zvono*.²³ Za

14 Vjerojatno misli na knjigu Francesca Marije Appendinija *Memorie Spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro* objavljenu u Dubrovniku 1811. godine kod tiskara Antonija Martechinija jer u pismu kaže: „Per ogni buon canto obratio sam se i staromu Martecchini te nadam se da ćemo je dobiti s'jedne ili s'druge strane!“

15 Pismo Konstantinu Vojnoviću 1712 (13), S[upetar], [24. XII. 1898]. (Maštrović 2009: III, 54).

16 Pismo Konstantinu Vojnoviću 1713 (14), Supetar, 1898. (Ibid. 55).

17 Pismo Mariji Vojnović 1728 (4), Supetar, 9. X. 1898. (Ibid. 72).

18 Pismo Konstantinu Vojnoviću 1708 (9), Supetar, 5. X. 1898. (Ibid. 46).

19 Razglednica Gjenu Vojnović-Loiseau 2110 (15), [Supetar, 21. VIII. 1899.]. (Ibid. 348).

20 Pismo Milivoju Dežmanu 514 (8), Z[adar], 10. XI. 1900. (Maštrović 2009: I, 281).

21 „Ako hoćeš pročitati nešto izvanredno - sa finim akrilom, sa slatkoćom novog uzbuđenja, a ti dobavi roman Ch. Lemonniera: „Vjetar u mlinovima“. Čisto remek-djelo!“ Razglednica Gjenu Vojnović-Loiseau 2145 (50), Z[adar], 28. I. 1902. (Maštrović 2009: III, 367).

22 Razglednica Gjenu Vojnović-Loiseau 2157 (62), Zadar, 20. IV. 1903. (Ibid. 375)

23 Razglednica Gjenu Vojnović-Loiseau 2165 (70), S[an] P[ietro], 3. III. 1904. (Ibid. 379).

posjeta Splitu 1903. godine²⁴ sa žaljenjem spominje prestanak izlaženja časopisa „Vijenac“.²⁵

O utjecaju pojedinih pisaca i knjiga na njegovo emotivno stanje, posebice nakon očeve smrti, kao i o utjesi koju mu je čitanje tada pružilo, zapisao je sestri Gjeni sljedeće:

„Mila moja! Ništa ne utajuje tuge kako djelo pjesništva kad te svega obuzme i zanese. – Lani kad smo ga izgubili ispod čempresa, spominjem se da me za jedan čas umirio Rostand sa njegovijem Discours d’entrée à l’Académie. – A sad – kad su se otvorile sve rane i više nego igda očitio da Ga nema – (oh! il crudele momento!) opet me knjiga umirila. Il y a une espérance de renouveau dans la jouissance d’une oeuvre d’art. – Za to, sele moja, evo ti ove izvanredne knjige inače antipatikoga D’Annunzia... Legaj ga polako i uživaj mille „nuances“ che sa ricavare dai motivi nazionali...“²⁶

Za boravka u Supetru 1906. godine spominje da čita časopis „Srđ“,²⁷ a zadarskom dopisniku riječkog lista „La Bilancia“²⁸ iz San Pietra piše o svom spisateljskom radu, kao i nekim drugim piscima i njihovim djelima, pa tako spominje De Amicisa, D’Annunzija i njegove tragedije Francesca da Rimini (1902.) i La figlia di Jorio (1904.), Gorkog, Strindberga, Przybyszewskog, Goethea, Ibsena i Cicerona.

Iste godine odgovara na poziv Zagrebačkog gospojinskog kluba da javno čita *Smrt majke Jugovića* u njihovu klubu tijekom proljeća.²⁹

Razdoblje od 1907. do 1918. Drugim razdobljem obuhvaćena je korespondencija nastala za vrijeme Vojnovićeva boravka u Zagrebu, gdje je radio kao dramaturg Hrvatskog zemaljskog kazališta (do 1911.), za boravka u Veneciji (1911.), kraćih boravaka u Rijeci, Zagrebu, Dubrovniku, Beogradu, Budimpešti, Pragu i Cetinju (1912. – 1913.), za boravka u tamnici u Šibeniku (1914. – 1915.) i Bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu (1915. – 1918.) te kraćih boravaka u Osijeku i Pragu. Ovo razdoblje Vojnovićeva života i rada obilježeno je pojačanim angažmanom u postavljanju svojih i tuđih drama na pozornicu, javnim čitanjima te kritičkim osvrtima na dramske i operne izvedbe. U istom su razdoblju objavljena djela *Smrt majke Jugovića* (1907.), *Gospođa sa suncokretom* (1912.), *Lazarevo vaskrsenje* (1913.), *Akordi* (1917.) i drama *Imperatrix* (1918.).

24 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2163 (68), Split, 26. XII. 1903. (Ibid. 378).

25 U sukobu *starih* i *mladih* književnika časopis je ugašen 1903. godine i počinje ponovno izlaziti 1910. godine.

26 Pismo Gjeni Vojnović-Loiseau 2166 (71), Supetar, 4. VI. 1904. (Ibid. 380).

27 Pismo Đorđu Vučetiću 2335 (1), Supetar, 7. XI. 1906. (Ibid. 468).

28 Pismo zadarskom dopisniku riječkog lista „La Bilancia“ 2337 (1), S[an] Pietro, 1906. (Ibid. 470).

29 Pismo Zagrebačkom gospojinskom klubu 2338 (1), [Supetar, 1906.]. (Ibid. 472).

Početak 1907. godine još je u Supetru i od Milana Begovića traži da zamoli Morpurga da mu „pošalje odma almanac Hachette 1907. i ono lijepo izdanje sabranih djela Carduccija (5 br.)“.³⁰ Započevši raditi kao dramaturg u Zagrebu kreće u potragu za novim kazališnim komadima koji bi se prikazivali. Tako od Vladimira Mažuranića traži njegova *Grofa Ivana*, kojeg su, kako kaže, „prijašnje Uprave nezasluzeno zapustile“,³¹ a u dopisnicama Milanu Begoviću „što više dobrih prevoda od naj modernijih stvari po našem ukusu“³² te prijevod drame *Sperduti nel bujo* Roberta Bracca.³³ U dopisnici Juliju Benešiću piše da treba prijevod *Godive Vrhlickoga* i Kvapilove *Pompeliške* te ga pita može li mu to prirediti.³⁴

Pohvalno se izražava o Begovićevoj drami *Stana*³⁵ koja je premijerno izvedena 1909. godine u zagrebačkom kazalištu, a za tu prigodu od autora traži članak za „Hrvatsku pozornicu“ u kojem bi iznio povijest stvaranja i poruku svog djela.³⁶ U pismu Jaroslavu Kvapilu potvrđuje primitak prijevoda dviju čeških drama, Trévalov *Rat bogova* i *Smrt Odiseja Vrhlickoga*, te ga zanima uspjeh tih drama u Pragu i jesu li prikladne za domaću publiku.³⁷ U pismu književniku Anti Tresiću Pavičiću komentira kako ga drama *Život kralja Hiruda* nije tako oduševila kao *Ciceronovo proganstvo*,³⁸ dok od Milorada Gavrilovića traži da mu pošalje Vukomanovićevu dramu *Maksim Crnojević*, i to izdanje Državne štamparije iz 1871. godine.³⁹

Godine 1910. u pismu Dušanu Plavšiću piše o prodaji dijela knjiga iz svoje biblioteke, 24 sveska „Illustrationa“ te 6 slika za koje ukupno traži 100 kruna, iako je njihova vrijednost, kako kaže, mnogo veća.⁴⁰

Josipu Bachu javlja se 1911. godine iz Venecije i preporuča mu britanskog estetičara i sociologa Ruskina, a posebno njegova djela *Mir Svetoga Marka*, *Mletačke stijene*⁴¹ te knjigu o Carpacciju i njegovoj seriji *Život Sv. Orsole*.⁴² S njim dijeli i razmišljanja o Goldonijevoj komediji koju je pronašao šeućuci po antikvarijatima.

30 Razglednica Milanu Begoviću 354 (6), [Supetar], 27. II. 1907. (Maštrović 2009: I, 188).

31 Pismo Vladimiru Mažuraniću 876 (1), Zagreb, 16. VIII. 1907. (Ibid. 521).

32 Razglednica Milanu Begoviću u Split – Vrlika 355 (7), [P. ž. Zagreb, 25. VIII. 1907.] (Ibid. 188).

33 Dopisnica Milanu Begoviću 356 (8) Z[agreb], 26. IX. 1907. (Ibid. 189).

34 Dopisnica Juliju Benešiću 397 (6), Zagreb, 29. XI. 1907. (Ibid. 208).

35 Razglednica Milanu Begoviću 365 (17) Z[agreb], 12. VI. [1909.]. (Ibid. 192).

36 Pismo Milanu Begoviću 368 (20), [Zagreb], 20. IX. [1909.]. (Ibid. 194).

37 Pismo Jaroslavu Kvapilu 746 (2), Zagreb, 9. II. 1909. .] (Ibid. 449).

38 Pismo Anti Tresiću Pavičiću 1161 (1), Zagreb, 4. I. 1909. (Maštrović 2009: II, 191).

39 Dopisnica Miloradu Gavriloviću 544 (1), Zagreb, 1910. (Maštrović 2009: I, 307).

40 Pismo Dušanu Plavšiću 927 (2), Zagreb, 16. XII. 1910. (Maštrović 2009: II, 29).

41 Razglednica Josipu Bachu 66 (13), Venezia, 28. VII. 1911. (Maštrović 2009: I, 49).

42 Razglednica Josipu Bachu 64 (11), Venezia, 27. VII. 1911. (Ibid. 49).

Posebno su zanimljiva dva njegova pisma u kojima iskazuje svoje oduševljenje novinskim izdanjima klasika koja su se pojavila u Veneciji te na taj način postala dostupna i „običnim“ ljudima. Jedno pismo upućeno je Kerubinu Šegviću,⁴³ drugo Vladimiru Lunačeku,⁴⁴ a oba su vrlo sličnog sadržaja. U nastavku je sadržaj obaju pisama.

„Dragi Professore! Da vidite kako su Italijanci modernizirali poznavanje svojih velikana, evo Vam novog izdanja Divine Commedie u formi --- novina! To su bacile u svijet izvrsne „Cronache letterarie“ od Rastignaca kao svoj prilog pod naslovom „Il Parnaso“ koji će na ovaj način publicirati sada sve klasike od Dante-a, Petrarke, Tassa, itd, do Manzoniya. -Da vidite koja jagma za „novinarskim“ dante-om! Vidio sam, čak u vagonima, običnog svijeta koji putem čita tog velikana od velikana! - Ogroman, moderan promet omogućuje mnogima samo na ovaj način da se upoznadu s narodnim klasicima. - Nije li to dostojno avijatičkog stoljeća? Megjutim u samim Mlecima prodalo se preko 30 hiljada exemplara ove Divine komedije! - Šaljem Vam sutra i „novinske“ romane. Vidjećete kako se jeftino dolazi do lektire!“

„Dragi g. Lunaček! Šaljem Vam da vidite što se radi u Italiji za jeftino popularizovanje klasika i romana.

1) Jedan broj lista „Il Romanzo Popolare“. Izlazi svakih 8 dana, a donosi cijeli roman. - Vi biste mogli sjajno uspjati publikujući nebrojene prevode *Pozora*, *Obzora*, itd.

2) Senzacionalno izdanje klasika u formi novina. Eto Vam ništa manje nego Dantea! Već su izašla sva tri pjevanja. Svaki po 15 cent. Izlazi pod naslovom „Il Parnaso“, kao prilog drugome listu „cronache letterarie“ što ga izdaje glasoviti croniquer „rastignac“ od tribune. Šaljem Vam i to da vidite kako se u malome formatu bacaju u svijet važna literarna pitanja i izdanja.

Porazgovorite s bankarima „Dioničke Tiskare“ pa gledajte ne bi li bio to način da se stvori hrv. čitalačka publika, koje za sada uopće nema. Mi trebamo najprimitivnijeg populariziranja klasika koje nitko ne pozna. Ovako bi se mogli izdavati i nebrojeni prevodi kazališnih komada koji leže i spavaju u kaz. arhivu. Samo treba života kojim Italija preobiluje! Dočim u Zagrebu!...

Parnas je prodao u samim Mlecima 30 hilj. egzemplara Divine komedije u formi novina! -a da ne govorim o stotinama revue-a i popularnih ilustraciona što izlaze za par filira!... Ako Vam ne trebaju svi ti podaci, pošaljite ih Kugli-u ili Trpincu. Oni bi možda mogli lancirati tako jeftine romane i klasike u formi novina u jednom broju!

43 Pismo Kerubinu Šegviću 1076 (2), Venecija, rujan 1911. (Maštović 2009: II, 147 - 148).

44 Pismo Vladimiru Lunačeku 821 (1), Venezia, 4. IX. 1911. (Maštović 2009: I, 488).

Oprostite! Dosadno je – ali možda korisno.

Prilažem Vam još druga dva lista sa cijelim romanima. Uspjeh je takav, da niču kako gljive...“⁴⁵

Iz Siene 1912. od Josipa Bacha traži tri primjerka „Obzora“ s pismom Cara Ferdinanda njegovu bratu Luji⁴⁶ te mu preporuča „divnu veselu igru Le petit caffè od fr. Bernarda i La flambie... Od Španjolca Quinera divnu komediju Anima allegra...“.⁴⁷ Za boravka u Zagrebu 1913. godine majci Mariji Vojnović spominje da ga zovu iz Trsta da dođe čitati *Lazarevo Uskrsnuće*,⁴⁸ a iste godine iz Dubrovnika piše Srđanu Tuciću komentirajući njegovu dramu *Golgota*: „Bio sam uvjeren o uspjehu čim pročitah Vaše djelo! – Snaga, snaga i snaga! Odasvud! Iz koncepcije, iz tehnike, iz situacija, iz dijaloga, iz stila!“⁴⁹

Josipu Bachu s veseljem spominje dubrovačkog mladog pisca Ernesta Katića i njegovo djelo *Jakobinke* napisavši: „Veseli me da je Dubrovnik opet rodio pisca i dramatičara!“⁵⁰

Za boravka u tamnici u Šibeniku dopisivanje s članovima obitelji bilo je intenzivno, a čitajući Vojnovićev opis zatvorskog života vidimo da je čitanje njegova svakodnevnica.⁵¹ Zbog okruženja i prisustva ostalih zatvorenika često se nije mogao koncentrirati na pisanje, pa je zato sve vrijeme posvećivao čitanju.⁵² U tom se razdoblju posebno vraćao klasicima koje je čitao u mladosti, pa tako na više mjesta spominje Manzonijeve *Zaručnike*, *Bibliju*, Homera, Leopardija, Giustija, S. Paola, Hugoa, Vergilija, Dantea i Dickensa: „Sono nel mio stanzone fra l’“ofičice“ moje mame, Dante divino, – l’Eneide di Virgilio, – e Dickens l’amico dei buoni e degli umili! – Vedete dunque che sono in buona compagnia!“⁵³

Iz šibenske tamnice naručivao je knjige i od splitske knjižare Morpurgo (v. prilog 1.), pa je tako 7. ožujka 1915. naručio dva naslova Reklam biblioteke te Dickensovu *Božićnu priču* i Leopardijevu poeziju, kao i 1 katalog francuskih knjiga. Dana 17. ožujka 1915. traži dva naslova iz biblioteke Sonzogno: Pellico i Giustija, ponavlja narudžbu

45 Aleksandar Stipčević (Stipčević 2008: 38) spominje kako su se 1912. godine sastali članovi uprave Kr. zemaljske tiskare gdje je predloženo pokretanje beletrističke biblioteke koja bi objavljivala jeftina izdanja prijevoda svjetskih klasika. Taj sastanak dogodio se dakle neposredno nakon Vojnovićeva boravka u Italiji 1911., a kako je Vojnović o tome pisao svojim poznanicima, može se zaključiti da je Zabavna biblioteka pokrenuta možda i na njihov, tj. njegov poticaj.

46 Razglednica Josipu Bachu 102 (49), Siena, 8. VIII. 1912. (Maštrović 2009: I, 64).

47 Razglednica Josipu Bachu 121 (68) [P.ž.: Dubrovnik, 1912.] (Ibid. 73).

48 Razglednica Mariji Vojnović 1811 (87). (Maštrović 2009: III, 128).

49 Pismo Srđanu Tuciću 1181a (1), Dubrovnik, svibanj 1913. (Maštrović 2009: II, 203).

50 Razglednica Josipu Bachu 138 (85), D[ubrovnik], 7. II. 1914. (Maštrović 2009: I, 83).

51 Pismo Mariji Vojnović 1839 (115), Šibenik, 31. VII. 1914. (Maštrović 2009: III, 142).

52 Dopisnica Mariji Vojnović 1861 (137), Šibenik, 14. IX. 1914. (Ibid. 155).

53 „Ja sam u svom prostoru između oficija moje mame, Danteove Božanstvene, Vergilijeve Eneide – i Dickensa prijatelja dobra i ponizna! Vidite dakle da sam u dobrom društvu!“ Dopisnica Mariji Vojnović 1938 (214), Šibenik, 14. II. 1915. (Ibid. 197).

Dickensa tražeći jeftinije izdanje te se zanima za popularno izdanje Balzacovih djela u francuskom originalu koje je izašlo prije pet-šest godina. Dana 25. ožujka 1915. naručuje *Don Quijotea* u francuskom prijevodu te svoju dramu *Ekvinocija* objavljenu u izdanju Srpske književne zadruge, jer to izdanje smatra jedinim definitivnim.

I po dolasku u Zagreb, u Bolnicu sestara milosrdnica, 1916. godine naručuje od Morpurga, i to *Tragedije* i Manzonijevu poeziju, Danteovu *Božanstvenu komediju* i Shakespeareove tragedije u izdanju Biblioteca Classica Popolar Sonzogno. Zbog pogoršanog zdravstvenog stanja očiju liječnici mu zabranjuju čitanje, tako da se neko vrijeme bavio slikarstvom.⁵⁴

Godine 1917. traži od Jovana Grčića da mu posudi srpski prijevod Homerove *Ilijade* jer Maretićev ne smatra dovoljno dobrim.⁵⁵ U pismu Stevi Kluiću spominje svoje *Akorde* i to da su postigli velik knjižarski uspjeh.⁵⁶

Posebno je oduševljen situacijom u Zagrebu gdje je tiskarstvo i izdavaštvo tih godina na vrhuncu, pojavljuje se novi časopis „Hrvatska njiva“, a Zabavna biblioteka koju je uređivao prof. Nikola Andrić prodaje po 14 novih naslova mjesečno u tisućama primjeraka. Naravno, to i njemu znači više prilika za objavu svojih djela, pa i veću zaradu.⁵⁷

Radoslava Bačića pismom moli da mu nađe jedan primjerak njegova *Ekvinocija* tiskan ćirilicom u izdanju Srpskog književnog društva u Beogradu,⁵⁸ a u drugoj dopisnici traži dopuštenje da ćirilicom tiska *Smrt majke Jugovića* u pučkom izdanju, kako mu to predlaže knjižar Vasić.⁵⁹ U dopisnici iz 1918. želi razjasniti status svoje *Dubrovačke trilogije* objavljene 1911. godine kod Bačića jer želi ponoviti tiskanje tog djela, a ne zna hoće li to biti na Bačićevu štetu.⁶⁰

O utjecaju pročitanih djela na svoj prvijenac *Geranium* Juliju Benešiću 1918. godine piše sljedeće:

„Bilo mi je 20 godina kad sam počeo da pišem *Geranium*, prosto za svoju osobnu zabavu. Pakako ne bih! Mnogo toga neizvjesnog i čudnog tinjalo je u meni još od djetinjstva, pa mi se glava napunila čitanjem tadašnjih majstora realizma, Flauberta, Zole, Daudeta, a u duši pak bona čežnja za tek ostavljenim Dubrovnikom - i - iz svega toga, posve naravski, porodi se nešto, a to je moje prvo književno djelo - „*Geranium*.““⁶¹

54 Pismo Mariji Vojnović 1983 (259), Z[agreb], 22. VII. 1915. (Ibid. 229).

55 Posjetnica Jovanu Grčiću 554 (1), Z[agreb], 17. XI. 1917. (Maštrović 2009: I, 317).

56 Pismo Stevi Kluiću 604 (2), Z[agreb], 2. XI. 1917. (Ibid. 358).

57 Pismo Mariji Vojnović 2028 (304), [Zagreb], 28. X. 1917. (Maštrović 2009: III, 286).

58 Pismo Radoslavu Bačiću 303 (10) Z[agreb], 18. II. 1918. (Maštrović 2009: I, 160).

59 Dopisnica Radoslavu Bačiću 311 (18), Z[agreb], 23. XII. 1918. (Ibid. 164).

60 Dopisnica Radoslavu Bačiću 313 (20), [Zagreb, 1918.]. (Ibid. 165).

61 Pismo J. Benešiću 408 (17), Zagreb, 20. XI. 1918. (Ibid. 212 - 213).

Bratu Luji hvali njegovo djelo *La Dalmatie* i zanima se je li prevedeno na hrvatski jer u Zagrebu su književne prilike dobre i ima nakladnika na sve strane. Također je zadovoljan „Književnim jugom“ koji naziva „literarni organ mladosti i to idealnih ljudi koji će nadam se do malo srušiti sve ove stare mumije koji su zasjeli na prva mjesta“. ⁶² U istom pismu preporuča mu Rostandovo zadnje djelo *L'opale* te mu šalje *Ex ponto* Ive Andrića:

„Šaljem ti i djelo *Ex ponto* koje je probudilo veliku senzaciju. Pisac mladi Katolički Srbin iz Bosne, idealni mladić, Ivo Andrić, 26 god... Ovo će njegovo djelo postati „Das Gemein gut“ svih naroda kad se prevede. C'est un grand poete et un ame exquisite. Ne čitaj predgovor prije, jer premda interesantan, kvvari fizijonomiju ove divne knjige. Kad ga prolistaš pošalji ga Marici. Mislim da joj je duša srodna!“⁶³

Razdoblje od 1919. do 1929. Posljednje razdoblje odnosi se na korespondenciju nastalu za Vojnovićeva boravka u Parizu, Nici i Monte Carlu (1919. – 1922.), u Dubrovniku (do 1928.), za povremenih odlazaka u Zagreb, Beograd, Split i Prag, sve do boravka u bolnici i smrti u Beogradu (1929.). Godine 1922. objavio je dramu *Maškarate ispod kuplja*, a tada je nastala i njegova mala trilogija: *Kad se blažena Gospa prošetala priko Place*, *Čudo Sv. Vlaha* i *U posljednjem času*. Vrijeme je to kad je bolest počela napredovati, a vid mu je sve više slabio.

Iz Zagreba piše Emki Krstelj pitajući ju je li čitala knjigu *Povijest Cottone* objavljenu u Zabavnoj biblioteci i *Pismo nepoznatom gospodinu* Isidore Sekulić objavljeno u „Književnom Jugu“. Obavještava ju da u Zagrebu sada može kupiti francuske i engleske novine.⁶⁴ Od brata Luje traži da mu pošalje svoje knjige jer je u Zagrebu „nastala manija čitanja i tiskanja“. ⁶⁵ I Josipu Bachu javlja se iz Zagreba 1919. s vijestima da je preveo Rivoireova Fauna.⁶⁶

Na putovanju za Nicu čita Lujinu knjigu *Les Amours d'un poete* bez koje bi mu, kako kaže, put „bio jedna jedina muka od 24 sati“. ⁶⁷ Dolaskom u Nicu oduševljen je francuskim suvremenim piscima: „...i eto nove plejade divnih pisaca: André Soarez, André Gide, Jacques Rivière, Georges Duhamel, itd, pod vodstvom velikoga Paul Claudela. (Došao sam u doticaj i s njime!)...“⁶⁸

62 Pismo Luju Vojnoviću 1272 (42), [Zagreb], [8. XII.] 1918. (Maštrovic 2009: II, 271).

63 Pismo Luju Vojnoviću 1272 (42), [Zagreb], [8. XII.] 1918. (Ibid. 273).

64 Pismo Emki Krstelj 658 (42), Zagreb, 17. I. 1919. (Maštrovic 2009: I, 384).

65 Pismo Luju Vojnoviću 1274 (44), Zagreb, 14. I. 1919. (Maštrovic 2009: II, 276).

66 Pismo Josipu Bachu 206 (153), Z[agreb], 18. III. 1919. (Maštrovic 2009: I, 115).

67 Pismo Luju Vojnoviću 1279 (49), Nizza, 17. IV. 1919. (Maštrovic 2009: II, 283).

68 Pismo Josipu Bachu 209 (156), Nice. Poste restante. 21. VI. 1919. (Maštrovic 2009: I, 116).

Josipu Bachu spominje da je nabavio knjigu s Claudelovim djelima koju bi trebalo prevesti, a savjetuje da predgovor napiše Ivo Andrić.⁶⁹ Iz Nice se javlja i Ivi Andriću s nekoliko pisama i dopisnica u kojima i s njim dijeli svoje oduševljenje francuskom književnošću: „Novi mladi svijet francuske literature tako je bujan, originalan i nov – da mi nedostaje vremena da upoznam sve i svakoga.“⁷⁰ Osim suvremenih francuskih književnika (Gide, Duhamel, Rivière, Claudel, Suaréz, Valéry, É.-J. Blanche, Jaloux...), ističe i nove časopise i novine „La Nouvelle Revue Française“, „La Minerve Française“, „La Revue Mondiale“, „Marcuse de France“ i „La Nouvelle Revue Française“, koji su „preporodili knjigu francusku“.⁷¹ Iz domovine od novina dobiva „Novosti“, „Riječ“, „Jutarnji list“,⁷² „Književni Jug“,⁷³ „Revue Yougoslave“.⁷⁴ Andriću spominje da potraži Papinijevu knjigu *Storia di Cristo*, koju smatra jedinstvenom.⁷⁵

Prijateljici Emki Krstelj javlja da čita D’Annunzijev *Karneval*,⁷⁶ a u sljedećem pismu spominje cijeli niz pisaca koji su po njegovu mišljenju probudili francusku književnost (J. J. Tharaud, C. Manilair, A. Gide, A. Suarez, Vaudoyer, Jaloux, Blanche, Rivière, Valéry, Thibaudin).⁷⁷

Gotovo svakodnevna prepiska s Lujom Vojnovićem puna je zabilješki vezanih uz literaturu koju je čitao ili prevodio. Tako ga zanima je li primio Claudelov *Put Križa* te traži da u kojoj knjižari potraži knjigu *Études* Jacquesa Rivièrea, kako bi preveo studiju o Claudelu. Moli ga i da napiše jedno pismo za P. Claudela u kojem ga traži dozvolu za prijevod svih njegovih djela, kojima je oduševljen.⁷⁸ Preporučuje mu da pročita Claudelova djela *L’Otage i Annonce faite à Marie*.⁷⁹ Javlja mu da čita sve pariške novine.⁸⁰ Posebno je oduševljen Joergensenom⁸¹ i Stendhalom, kojeg smatra većim od modernih pisaca.⁸² Također, moli Luju da mu pošalje jedan dobar rječnik koji mu je trebao vjerojatno zbog prevodilačkog rada, ali i razumijevanja francuskog jezika uopće.⁸³

69 Pismo Josipu Bachu 210 (157), Nice. Hôtel Busby, 19. VIII. 1919. (Ibid. 117).

70 Pismo Ivi Andriću 7 (3) Nice. Hôtel Busby, 12. X. 1919. (Ibid. 13 – 14).

71 Pismo Ivi Andriću 9 (5), Paris, le. 11. XI. 1919. (Ibid. 16).

72 Pismo Ivi Andriću 7 (3) Nice. Hôtel Busby, 12. X. 1919. (Ibid. 13 – 14).

73 Pismo Luju Vojnoviću 1309 (79), Nice, 29. VII. 1919. (Maštrović 2009. II, 302).

74 Pismo Luju Vojnoviću 1318 (88), N[ice], 22. VIII. 1919. (Ibid. 309).

75 Razglednica Ivi Andriću 25 (21), Nice. Hôtel Busby, 12. X. 1919. (Maštrović 2009: I, 24).

76 Pismo Emki Krstelj 673 (57), Nice, Hotel Busby, 14. X. 1919. (Ibid. 396).

77 Pismo Emki Krstelj 675 (59), Paris le 15. XI. 1919. (Ibid. 399).

78 Pismo Luju Vojnoviću 1281 (51), [Nice], 27. IV. 1919. (Maštrović 2009: II, 285).

79 Pismo Luju Vojnoviću 1336 (105), N[ice], 10. X. 1919. (Ibid. 322).

80 Pismo Luju Vojnoviću 1281 (51), [Nice], 27. IV. 1919. (Ibid. 284).

81 Pismo Luju Vojnoviću 1283 (53), Nice le 6. V. 1919. (Ibid. 286).

82 Razglednica Luju Vojnoviću 1304 (74), Nice, 9. VII. 1919. (Ibid. 300).

83 Pismo Luju Vojnoviću 1284 (54), N[ice], 12. V. 1919. (Ibid. 288).

Posebno je zanimljivo pismo u kojem Luji piše o utjecaju Ibsena na njegovo djelo i nastanak *Dubrovačke trilogije*: „Da ga nijesam „u vrijeme ono“ kad je bio gospodar svjetske pozornice, proučio i do dna duše shvatio, ne bih nigda bio napisao Trilogiju.“⁸⁴

Gjeni Vojnović-Loiseau javlja se iz Nice s preporukama „divnih Lettres d’Exil od E. Olliviera“ objavljenih u zadnjoj „Revue des Deux Mondes“,⁸⁵ a zatim i Mereškovskijevog romana *Leonardo da Vinci*.⁸⁶ Piše joj da čita les Sources, ali da ih neće dati Kseniji jer ona nije na visini tog djela.⁸⁷

Luji Vojnoviću u razglednici iz 1920. godine spominje sljedeće pisce: Ibsena, Strindberga, Čehova, Shawa, Gallsworthyja, Prousta, Giraudoux Voudoyera i Henriota.⁸⁸ Šalje mu pjesmu Mauricea Rollinata i zahvaljuje na knjizi *Ecce Homo*.⁸⁹ Piše da mu zavidi na posjeti u Balzaca i o tome da ide tražiti knjigu *Seraphita* jer je upravo dovršio čitanje Mauclairrove *La Magie de l’Amour*.⁹⁰ Govori mu i o Đuri Dimoviću koji je bio njegov učenik i kojemu je pomogao svojim savjetima čitajući mu djela još u rukopisu.⁹¹

Oduševljen je Mistralovim djelom *Mireille* smatrajući da nijedna književnost nema takvo nešto.⁹² Luji šalje i Bukovčevu autobiografiju *Moj život* za koju je napisao predgovor smatrajući da bi bila mnogo uspješnija da je pisana u „cavtajskom“ dijalektu.⁹³

Prijateljici Emki Krstelj piše kako čitajući često misli na nju te joj redovito šalje nove knjige i novine. Međutim te pošiljke često nisu stizale do nje jer bi se putem zagubile.⁹⁴ Emki šalje i 6 primjeraka Lujina djela *La Pacte de Rome* upućujući je komu će sve dati knjige.⁹⁵ Na njezin zahtjev bezuspješno u knjižarama traži knjigu *La première Visite* i javlja joj da takvu knjigu Marcelle Tynaise nije nikad pisala ni štampala.⁹⁶

Kroz 1920. godinu često se Vojnović dopisuje i s Ivom Raićem, kojemu šalje knjige i novine, a isto tako od njega traži da mu redovito šalje „Kazališni list“ i druge novosti.⁹⁷ Šalje mu Rodinovu zbirku⁹⁸ i nudi mu svoju pomoć u svemu: „Štogod Ti uredba, bilo

84 Pismo Luju Vojnoviću 1344 (113), N[ice], 9. XII. 1919. (Ibid.).

85 Pismo Gjeni Vojnović - Loiseau 2196 (101), N[ice], 16.VI.1919. (Maštrović 2009: III, 395).

86 Pismo Gjeni Vojnović - Loiseau 2198 (103), Nice, le 26 juin 1919. (Ibid. 397).

87 Razglednica Gjeni Vojnović - Loiseau 2200 (105), N[ice], 28. VI. 1919. (Ibid. 398).

88 Razglednica Luju Vojnoviću 1355 (124), N[ice], 15. I. 1920. (Maštrović 2009: II, 334).

89 Pismo Luju Vojnoviću 1356 (125), Nice, 27. I. 1920. (Ibid. 336).

90 Pismo Luju Vojnoviću 1361 (130), N[ice], 13. II. 1920. (Ibid. 340).

91 Pismo Luju Vojnoviću 1393 (162), [Nice], 3. V. 1920. (Ibid. 358).

92 Pismo Luju Vojnoviću 1415 (1814), [Nice], 24. VII. 1920. (Ibid. 371).

93 Pismo Luju Vojnoviću 1427 (196), [Nice], 5. IX. 1920. (Ibid. 378).

94 Pismo Emki Krstelj 676 (60), Nice, Hotel Busby, 17. I. 1920. (Maštrović 2009: I, 400).

95 Pismo Emki Krstelj 681 (65), Nice, 6. VIII. 1920. (Ibid. 405).

96 Pismo Emki Krstelj 691 (75), Nice, 7. V. 1921. (Ibid. 413).

97 Pismo Ivi Raiću 1013 (50), N[ice], 12. X. 1921. (Maštrović 2009: II, 101).

98 Pismo Ivi Raiću 990 (27), Nice, Hotel Busby, 1920. (Ibid. 81).

knjiga, bilo rekvizita, bilo savjeta (što ga ne trebaš!) piši mi sans gêne.“... Javi mi jesi li primio Comoedia Illustrée, Femina i silu novina.“⁹⁹

U jednom pismu opisuje mu književni recital kojemu je prisustvovao u Parizu i u kojem ga je svojom izvedbom oduševila Sarah Bernhardt.¹⁰⁰ U drugom se osvrće na pročitane kazališnu kritiku u „Obnovi“ iznoseći svoj stav o Racineu, kojeg smatra najmodernijim od svih klasika.¹⁰¹

Zanima ga je li primio Le Pêcheur d’Ombres¹⁰² te mu šalje Kirina, ali samo kao karton, kako kaže, za poslati sliku.¹⁰³ Francusku književnost, posebno dramsku, smatra salonskom i baš zbog toga različitom od drugih:

„Kao što Rusi u psihičkim problemima, kao što Nijemci (nekadašnji!) u muzici, kao što Talijani (nekadašnji!) u slikarstvu itd. tako valja Francuze gledati u - salonu. Jer iz salona njihovog izašla je sva velika njihova klasična škola Racina, Corneilla i Moliere, pa Watteau, Bouchor, Chardin, pa - sva njihova originalnost i nenatkriljivost proze i konverzacije - jedinstvene na svijetu.“¹⁰⁴

Emki Krstelj iznosi svoja promišljanja o pjesničkom poslanju, hvali joj Ivu Andrića za kojeg kaže da je „rajska ptica među vranama“ te banalnim smatra zadnje pjesme Dučića i Nazora objavljene u „Srpskom književnom glasniku“.¹⁰⁵ Iste godine piše i Ivi Andriću i čestita mu na njegovim *Nemirima*.¹⁰⁶ Milanu Begoviću šalje novine „Illustration“ i orijentalni roman *Frappea* za kojeg kaže da je postao jedan od najčitanijih mladih pisaca uz Jaloux, Giraudoua, Vaudoyera i druge.¹⁰⁷

Zbog svoje i majčine bolesti trebao mu je novac za liječenje, pa u pismu Josipu Bachu piše o tome kako je knjižaru Vasiću dao u zalag cijelo izdanje *Imperatrixa* te novo izdanje komedije *Psyche, Ekvionocija i Gospogje sa suncokretom*.¹⁰⁸ Bratu Luju preporuča Hamsuna koji je cijeli preveden na hrvatski jezik, a posebno djelo *Pan*.¹⁰⁹ Šalje mu jedan primjerak „Revue de Genève“ i kaže da ih je od svog knjižara naručio još šest.¹¹⁰ Piše mu o čitanju Paléologueovih sjećanja, Maeterlinckovih drama¹¹¹ i Krausova

99 Pismo Ivi Raiću 1000 (37), Nice, 9. VIII. 1920. (Ibid. 88).

100 Pismo Ivi Raiću 992 (29), Pariz 3. III. 1920. u 6 ½ na večer. (Ibid. 82).

101 Pismo Ivi Raiću 1003 (40), Nice, 1920. (Ibid. 91).

102 Pismo Ivi Raiću 1009 (46), Nice, 13. VII. 1921. (Ibid. 96).

103 Pismo Ivi Raiću 1017 (54), N[ice], 30. IV. 1921. (Ibid. 105).

104 Pismo Ivi Raiću 1015 (52), N[ice], 27. XI. 1921. (Ibid. 103).

105 Pismo Emki Krstelj 691 (75), Nice (Sv. Duje!) 7. V. 1921. (Maštović 2009: I, 413).

106 Pismo Ivi Andriću 20 (16) Nice. 17. III. 1921 Hôtel Busby. (Ibid. 22).

107 Pismo M. Begoviću 380 (32), Nice, 1921. (Ibid. 199).

108 Pismo Josipu Bachu 221 (168) Nice. France. Hôtel Busby. 21. XII. 1921. (Ibid. 122).

109 Pismo Luju Vojnoviću 1454 (222), [Nice], 31. I. 1921. (Maštović 2009: II, 394).

110 Pismo Luju Vojnoviću 1453 (221), N[ice], 30. I. 1921. (Ibid. 393).

111 Pismo Luju Vojnoviću 1455 (223), N[ice], 3. II. 1921. (Ibid. 395).

romana¹¹² te o djelima europskih klasika (Racine, Frances, Gide, Claudel, Tolstoj, Dostojevski, Shakespeare, Dante).¹¹³ Žali mu se na svoje zdravstveno stanje, kaže da noću ne može čitati ni pisati, a preko dana ne smije izlaziti, tako da su mu novine bile jedina spona s vanjskim svijetom.

Sestri Gjeni šalje različite novine („Revue de Genève“,¹¹⁴ „Riječ“,¹¹⁵ „Revue des D. M.“,¹¹⁶ „Secolo“¹¹⁷) i prijevode Dantea na hrvatski¹¹⁸ te ga zanima je li čitala *Sainte Thérèse* Edmonda Cazalèsa.¹¹⁹ Gjenu okrivljuje što njezina djeca ne znaju materinji jezik¹²⁰ te joj za sina Miru i nju šalje rječnik i jednu čitanku za koju kaže da je sastavljena u duhu nove države i da bi je trebali čitati i diplomati.¹²¹ Spominje joj i svoju ulogu u upoznavanju domaćih ljudi sa suvremenom europskom kulturom:

„Neka pitaju „Riječ“, „Kritiku“, Kazalište, i nebrojenih naših ljudi u Zagrebu, Dalmaciji, Beogradu kamo sam slao cijelih svežanja knjiga („Zabavnoj Biblioteci“ silesiju) novina, slika - uzdržavajući visoko kulturni niveau naše nesretne države u tugjini. A sve to iz moga špaga.“¹²²

Milano Begoviću 1922. godine piše o besmislenosti podjele pisaca na stare i mlade koja se dogodila u hrvatskoj književnosti, dok u Francuskoj, koja ima mnogo više književnika, takva podjela ne postoji.¹²³ Pita ga koliko su upoznati s renesansom literature koja se događa u Francuskoj te s plejadom književnika (Gide, Soarez, Giraudoux, Cherau, Vaudoyer, Duhamel, Proust, Jaloux, J.J. Tharaud, Lasserre, Thibaudet, Boulenger, Miomandre...) i želi li da mu šalje literarno-kazališni list „Comoedia te l'Illustrations Excelsoir“.¹²⁴ Josipu Bachu hvali njemački list „Maitanz“,¹²⁵ šalje mu tri primjerka neke knjige koju je pronašao u antikvarijatu te mu preporuča „divnog Pickwicka“ i Luisa XI. Paula Forta.¹²⁶

112 Pismo Luju Vojnoviću 1483 (250), N[ice], 24. VII. [1921.]. (Ibid. 413).

113 Pismo Luju Vojnoviću 1464 (232), N[ice], 17. V. 1921. (Ibid. 401).

114 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2244 (149), N[ice], 18. II. 1921. (Maštrović 2009: III, 420).

115 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2274 (179), N[ice], 22. VIII. 1921. (Ibid. 435).

116 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2297 (202), N[ice], Ruski Badnjak! [1922.] (Ibid. 446).

117 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2301 (206), N[ice], 21. I. 1922. (Ibid. 448).

118 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2293 (198), N[ice], 13. XII. 1921. (Ibid. 444).

119 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2243 (148), N[ice], 4. II. 1921. (Ibid. 419).

120 Razglednica Gjeni Vojnović-Loiseau 2257 (162), N[ice], 7. VII. 1921. (Ibid. 426).

121 Pismo Gjeni Vojnović-Loiseau 2290 (195), N[ice], 2. XII. 1921. (Ibid. 443).

122 Pismo Gjeni Vojnović-Loiseau 2315 (220), N[ice], Nice, bez nadnevka. (Ibid. 456).

123 „Pravi pisci nijesu nigda stari - ni - mladi. Oni su pisci - e basta!“ Pismo M. Begoviću 385 (37), Nice, 27. III. 1922. (Maštrović 2009: I, 201).

124 Razglednica M. Begoviću 386 (38), Nice, bez nadnevka. (Ibid. 202).

125 Pismo Josipu Bachu 228 (175), Nice, 31. VII. 1922. (Ibid. 125).

126 Razglednica Josipu Bachu 232 (179) [Nice], 18. VIII. 1922. (Ibid. 127).

Po povratku u Dubrovnik bratu Luji piše kako mu dani lakše prolaze jer ima francuskih novina¹²⁷ te mu spominje javno čitanje *Maškerata* u kazalištu.¹²⁸ Iz Praga piše Albertu Haleru i čestita mu na njegovu eseju o Leopardiju sljedećim riječima: „Nastavite da metete drum kada se ide u dvor vječne poezije. Ima toliko smetlišta!“¹²⁹ Od Ive Andrića traži da mu pošalje *Ex ponto* i naznači one crtice koje želi da budu prevedene jer je pronašao prevoditelja.¹³⁰ Od Josipa Bacha traži da mu posudi na osam dana sve drame što su izašle u „Illustrationu“ od 1. X. 1922. do 11. XII. 1923. jer opet ima volje za rad.¹³¹ Radoslava Bačića moli da mu kod antikvara pronađe jedan primjerak drame *Psyche* objavljene u izdanju Matice hrvatske i primjerak njegovih novela koje je objavilo Društvo hrvatskih književnika.¹³² Milanu Begoviću zahvaljuje na zanimljivom „Savremeniku“¹³³ i „Kritici“ koje mu je poslao.¹³⁴ Luji piše o romanu Arsena Wenzelidesa kojeg smatra pravom mizerijom¹³⁵ te mu javlja o knjizi *Le théâtre Tchèque* koju mu je iz Pariza poslala Marica.¹³⁶

Godine 1924. javlja se Luji iz Zagreba i spominje mu javno čitanje svoje drame *Imperatrix* pred glumcima u kazalištu koje je trajalo puna tri sata.¹³⁷ Iz Dubrovnika Luji piše o tome kako čita Rimbauda,¹³⁸ a od Josipa Bacha traži da mu pronađe da samo pročita ili kupi Jiričekovu raspravu o odnosima Dubrovačke Republike s caricom Katarinom odnosno Rusijom.¹³⁹ Bachu komentira i njegovo umirovljenje o kojem je pročitao u „Comoedia“ te citira Molièreaova Tartufa riječima „Qui trompe l'on ici?“¹⁴⁰ Ivi Andriću zahvaljuje na Pucciarellovoj pjesmi i zaključuje: „Kad to pročitaš, pa Dantea, pa Petrarku, etc, uvijek pitaš samoga sebe: ma u čemu smo napredovali? – u „W.C.“ i u ničemu drugom.“¹⁴¹

Branku Vodniku šalje razglednicu tražeći da za njega iz Sveučilišne biblioteke u Zagrebu posudi djelo A. Rambaud: *Histoire de la Russie*.¹⁴² Javlja se i Albertu Haleru pišući mu o svojem sjećanju na dum Matu Vodopića kojeg je kao jedanaestogodišnji dječak imao

127 Pismo Luju Vojnoviću 1527 (294), [Dubrovnik], 5. XII. 1922. (Maštrović 2009: II, 437).

128 Razglednica Luju Vojnoviću 1535 (302). [Dubrovnik], [2. II.] 1923. (Ibid. 442).

129 Razglednica Albertu Haleru 585 (3), Prag, Hotel Pariz. 21. I. [1923.]. (Maštrović 2009: I, 337).

130 Razglednica Ivi Andriću 33 (29) Gruž, 19. VIII. 1923. (Ibid. 28).

131 Razglednica Josipu Bachu 249 (196), Gruž. Hotel Petka, [11. XII. 1923.]. (Ibid. 133).

132 Razglednica Radoslavu Bačiću 315 (22), Gruž. H. Petka, 26. IV. 1923. (Ibid. 165).

133 Pismo Milanu Begoviću 387 (39) Gruž, 22. I. 1923. (Ibid. 202).

134 Razglednica Milanu Begoviću 389 (41) Gruž, 14. XI. 1923. (Ibid. 203).

135 Razglednica Luju Vojnoviću 1549 (316), [Dubrovnik], 9. IX. 1923. (Maštrović 2009: II, 452).

136 Pismo Luju Vojnoviću 1556 (323), G[ruž], 26. X. 1923. (Ibid. 457).

137 Pismo Luju Vojnoviću 1559 (326), [Zagreb], 15. II. 1924. (Ibid. 459).

138 Pismo Luju Vojnoviću 1574 (341), [Dubrovnik, studeni 1924.]. (Ibid. 468).

139 Razglednica Josipu Bachu 253 (200) [Gruž], 16. IX. 1924. (Maštrović 2009: I, 135).

140 „Koga se tu vara?“ Pismo Josipu Bachu 256 (203), Gruž – Dubrovnik, 12. XI. 1924. (Ibid. 136).

141 Pismo Ivi Andriću 36 (32) Gruž. Hotel Petka. 3. VII. 1924. (Ibid. 29).

142 Razglednica Branku Vodniku u Zagreb 1227 (13), Gruž, 12. X. 1924. (Maštrović 2009: II, 238).

priliku susresti i čija je *Tužna Jele*, kao i Manzoniјеvi *Zaručnici*, ostavila poseban trag u njemu i njegovu djelu.¹⁴³

Iz Dubrovnika 1925. javlja Umberto Urbanazu-Urbaniju da će mu poslati „nove i odlične pjesme najboljeg od mladih pjesnika, Krkleca“.¹⁴⁴ Luji piše o suradnji s časopisom „Srpski književni glasnik“ te ga obavještava da je čitao u Halera svojim poznicima I. i II. čin drame.¹⁴⁵ Javlja mu da je pronašao jedan svezak Bourgetovih pripovijetki, od kojih prvu smatra remek-djelom.¹⁴⁶ Spominje i novinske naslove koje čita: „Večernju poštu“,¹⁴⁷ „Slogu“,¹⁴⁸ „Novo doba“,¹⁴⁹ a za boravka u Splitu šalje Luji i splitske novine.¹⁵⁰ I Luji i Katici Vojnović javlja se iz Beograda opisujući im svoja javna čitanja drame *Allons Enfants!* u teatru: „Čitao sam puna 3 sata u „Maneža“ pred najboljom beogr[adskom] publikom. Un succès surprise. Nije govora nego o tome – dokle se i to zaboravi – kako sve.“¹⁵¹

Godine 1926. piše Ivi Andriću i zanima ga je li primio Rodina,¹⁵² a također komentira „Srpski književni glasnik“ smatrajući ga dosadnim te hvali zagrebačku „Njivu“ koju smatra najboljim listom u formi revije.¹⁵³ Luji Vojnoviću piše iz Dubrovnika te spominje „Dubrovački list“ i „Glasnik Sv. Vlaha“,¹⁵⁴ „Vrijeme“ i „Obzor“,¹⁵⁵ zahvaljuje mu na novinama koje mu šalje i koje su mu jedina zabava.¹⁵⁶ Piše mu i o tome kako je pozvan da u Sarajevu čita svoje drame¹⁵⁷ i zahvaljuje mu na romanima koje mu je poslao. Spominje i da čita njegovo djelo *Pad Dubrovnika*: „Da se rastravenjam čitam à poetites gorgées tvoj „Pad Dubrovnika“. I ti si l’homme réprouvé!“¹⁵⁸

To je i posljednji spomen knjiga i čitanja u Vojnovićevim pismima, jer kasnije se njegova bolest toliko pogoršala da više nije mogao ni čitati ni pisati.

143 Pismo Albertu Haleru 586 (4), Gruž, 28. VI. 1924. (Maštrović 2009: I, 337 – 338).

144 Pismo Umberto Urbanazu-Urbaniju 1197 (3), Dubrovnik – Gruž, 7. VIII. 1925. (Maštrović 2009: II, 215).

145 Razglednica Luju Vojnoviću 1578 (345), [Dubrovnik], 18. V. 1925. (Ibid. 470).

146 Pismo Luju Vojnoviću 1584 (351). [Gruž], 19. VII. 1925. (Ibid. 473).

147 Ibid.

148 Razglednica Luju Vojnoviću 1587 (354), [Dubrovnik], 17. VIII. 1925. (Ibid. 475).

149 Pismo Luju Vojnoviću 1600 (367), [Dubrovnik], 30. IX. 1925. (Ibid. 482).

150 Pismo Luju Vojnoviću 1601 (368), Spljet, 2. X. 1925. (Ibid. 483).

151 Pismo Luju Vojnoviću 1607 (374), [Beograd], 14. XI. 1925. (Ibid. 487).

152 Razglednica Ivi Andriću 45 (41) D[ubrovnik], 23. III. 1926. (Maštrović 2009: I, 32).

153 Pismo Ivi Andriću 48 (44), bez oznake mjesta i nadnevka. (Ibid. 34).

154 Pismo Luju Vojnoviću 1640 (407), Dubrovnik, 11. VIII. 1927. Pisma Iva Vojnovića. (Maštrović 2009: II, 508).

155 Razglednica Luju Vojnoviću 1624 (391), [Dubrovnik], 6. VI. 1926. (Ibid. 498).

156 Pismo Luju Vojnoviću 1621 (388), [Dubrovnik], 30. IV. 1926. (Ibid. 497).

157 Pismo Luju Vojnoviću 1616 (383), [Beograd], 24. I. 1926. (Ibid. 493).

158 „Da se rasteretim čitam u malim gutljajima tvoj Pad Dubrovnika. I ti si osuđen čovjek!“ Pismo Luju Vojnoviću 1627 (394), [Dubrovnik], 21. VI. 1926. (Ibid. 500).

Profiliranje Vojnovića kao čitatelja na temelju analize njegove korespondencije

Sadržajnom analizom korespondencije Ive Vojnovića kroz tri vremenska razdoblja izdvojeni su svi podaci koji odgovaraju na početna pitanja: što je taj pisac čitao (autori, naslovi, novine, časopisi, rukopisi), gdje je čitao (nabrojena su sva mjesta u kojima je boravio), kada (uz mjesta su navedena i vremenska razdoblja boravka), kako (okolnosti i načini čitanja) i zašto (koji su razlozi njegova čitalačkog interesa), kao i sve ostale zanimljivosti vezane uz njegovu čitalačku aktivnost i angažman.

Rezultati analize pokazuju da je Vojnović bio strastveni čitatelj koji je odlično poznao sva velika imena u svjetskoj i hrvatskoj književnosti, ali i one koji nisu ostali značajnije zabilježeni u književnoj povijesti. Jednako se oduševljavao klasicima poput Dantea, Petrarce, Manzoniya, Shakespearea, kao i europskim suvremenicima, posebice simbolistima. Kako je i sam bio dramski pisac, a neko vrijeme i ravnatelj drame Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu, ne čudi njegov poseban interes za dramsko stvaralaštvo, kao i kazalište općenito. Poznao je tri strana jezika, tako da je čitao literaturu na talijanskom, francuskom i njemačkom jeziku, s kojih je povremeno i prevodio. Uz knjige, svakodnevno je čitao gotovo sve novine i časopise koji su mu bili dostupni, a koje je dobivao od obitelji, prijatelja i poznanika iz domovine za vrijeme boravka u inozemstvu ili putem pretplate. Isto je tako strane novine, časopise i knjige slao u domovinu, i to ne samo prijateljima nego i izdavačima i urednicima sa željom da se i hrvatski čitatelji i pisci upoznaju sa suvremenim europskim književnim strujanjima. U jednom pismu sestri Gjeni piše o tome kako je slao cijele svežnjeve knjiga poznanicima u Zagrebu, Dalmaciji, Beogradu, kao i uredništvima časopisa, a posebno Zabavnoj biblioteci, tj. vjerojatno prof. Nikoli Andriću koji je uređivao tu popularnu biblioteku, i to sve o vlastitom trošku. Ta činjenica djelomično rasvjetljava načine na koje su hrvatski izdavači i urednici dolazili do literature koju su objavljivali u hrvatskom prijevodu. Također, za boravka u Italiji 1911. godine oduševljava se jeftinim izdanjima klasika u formi novina, o čemu piše dvojici književnih kritičara i publicista – Kerubinu Šegviću i Vladimiru Lunačeku. Savjetuje im da na ovaj način objavljuju i u Hrvatskoj ne bi li se stvorila čitateljska publika koja tada, kako smatra, nije postojala.

Osim objavljenih djela, Vojnović je čitao i rukopise svojih kolega književnika (Milana Begovića, Ive Andrića, Gustava Krkleca...), pa ih čak i savjetovao u njihovom pisanju. Literaturu je Vojnović nabavljao na različite načine, kupnjom u knjižarama i antikvarijatima te posudbom od članova obitelji, prijatelja, poznanika ili iz knjižnica. Ponekad je naručivao i svoje knjige od pojedinih izdavača jer su se izdanja razlikovala. Posebno je zanimljiva njegova prepiska s knjižarima i nakladnicima u vezi s autorskim pravima za objavu njegovih djela te s upravama pojedinih kazališta koja su mu plaćala tantijeme za izvedbe njegovih drama.

Sudeći po sačuvanoj korespondenciji, Vojnović je čitao u svakom gradu i mjestu u kojem je boravio i u svim razdobljima svog života. Čitao je jednako žarko i za boravka

u roditeljskom domu, hotelu, kafeu, bolnici ili u tamnici, a jedino u fazama kada bi mu se bolest očiju pogoršala čitao je, po savjetu liječnika, s manjim intenzitetom.

Čitanje novina, časopisa i knjiga bilo mu je jutarnji ritual, a glasno čitanje ili čitanje naglas poznao je još od djetinjstva, kad je njegova majka čitala njemu i njegovu bratu i sestrama. U ono vrijeme čitanje naglas bilo je uvriježeno u visokom društvu, a po salonima su se nerijetko održavali recitali i čitanja. I Vojnović je čitao naglas svoje drame u kazalištima (Zagreb, Zadar, Prag, Trst, Beograd, Dubrovnik, Sarajevo...) pred glumcima, ali i pred običnom publikom, a ta su mu čitanja donosila zaradu, posebno u kasnijem životnom razdoblju.

Kako je i sam bio pisac i prevoditelj, možemo reći da je Vojnović čitao iz profesionalnih pobuda, jer je želio biti upoznat s književnim klasicima i suvremenim književnim tendencijama. Međutim njegova pisma govore i da mu je čitanje često bila utjeha te je u djelima nekih autora pronalazio i crpio snagu u teškim životnim trenucima. Isto tako na više mjesta piše kako mu je čitanje zabava te je čitao jer nije imao ili mogao ništa drugo raditi. Iz svega toga daje se zaključiti da su razlozi njegova čitalačkog interesa bili složeni i višestruki, ali svakako dovoljno snažni da se toj aktivnosti strastveno preda gotovo do kraja života.

Zaključak

Korespondencija književnika Ive Vojnovića korištena je kao relevantan izvor u različitim povijesnim, književnim i biografskim istraživanjima. Polazeći od Darntonova modela koji naglašava važnu ulogu autora/pisca u životnom ciklusu knjige, korespondencija pisca nameće se i kao nezaobilazan izvor za proučavanje povijesti knjige i čitanja. U radu se tako pregledom literature te sadržajnom analizom korespondencije nastojalo rekonstruirati čitateljski profil Ive Vojnovića, i to kroz šest pitanja: *tko, što, gdje, kada, kako i zašto*. Na početku su izdvojeni biografski podaci koji nam otkrivaju Ivu Vojnovića i kao čitatelja (*tko*). Pregledom literature utvrđeno je da mu je čitanje bilo konstantna i svakodnevna aktivnost od najranijih dana pa sve do pred kraj života. Sadržajna analiza korespondencije radi preglednosti je prikazana kroz tri vremenska razdoblja 1878. – 1906., 1907. – 1918. i 1919. – 1929. (*kada*). Za svako razdoblje navedena su i mjesta njegova boravka jer je u svom burnom životu Vojnović kraće ili dulje boravio u mnogim europskim i hrvatskim gradovima (*gdje*). Izdvojeni su svi spomeni čitanja, bilo da se odnose na autora i naslov djela (*što*) ili na neki drugi segment čitalačke aktivnosti (*kako, zašto*). Rezultati analize tako pružaju detaljan uvid u čitateljski svijet Ive Vojnovića nudeći ne samo imena autora ili naslove nego i njegov stav o pročitanim djelima, kao i okolnosti i razloge njegova čitalačkog interesa. Na taj način čitateljski profil Ive Vojnovića djelomično je rekonstruiran i prikazuje ga kao vrsnog poznavatelja domaće i europske klasične i suvremene književnosti, strastvenog čitatelja te važnu sponu između svijeta europske i hrvatske kulture i književnosti, u čiju dramsku tradiciju prvi i unosi elemente modernizma i simbolizma. Kako bi se dobila još potpunija slika o

Vojnoviću kao čitatelju, trebalo bi proučiti i druge izvore iz kojih se može doznati nešto o njegovoj čitalačkoj aktivnosti (dnevnički zapisi, književnoteorijske i književnopovijesne rasprave o njegovu djelu). Zbog opsežnosti takvog istraživanja, ovdje je istražena samo njegova korespondencija, i to ona objavljena (*Pisma Iva Vojnovića*, 2009.) i neobjavljena (4 narudžbenice Knjižari Morpurgo u Splitu koje se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu). Korespondencija Ive Vojnovića, osim što nudi podatke o Vojnoviću kao čitatelju, pokazala se i kao koristan izvor za povijest knjige i čitanja jer otkriva i stanje u ondašnjem knjižarstvu, nakladništvu i književnosti općenito, i to ne samo u Hrvatskoj nego i u Francuskoj i Italiji, u kojima je neko vrijeme boravio. Također pruža uvid i u neke druge segmente kulturnog, društvenog, političkog, pa i gospodarskog života onoga vremena, te kao takva uistinu jest dragocjena i važna.

Izvori

Građa Državnog arhiva u Splitu. Inventar knjižare „Morpurgo“.

Maštrović T., ur. *Pisma Iva Vojnovića. Knjiga I - III. 2009.* Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik.

Literatura

Brewer, J. 2002. „Authors, publishers and the making of literary culture.“ U *The Book History Reader*. Ur. D. Finkelstein i A. McCleery, 241 – 249. London – New York: Routledge.

Chartier, R. 1995. *Forms and Meanings. Texts, Performances, and Audiences from Codex to Computer*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Chartier, R. 1994. *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Polity Press.

Darnton, R. „*History of Reading*“. U *New Perspectives on Historical Writing*, uredio Peter Burke, 140 – 167. Cambridge: Polity Press, 1991.

Darnton, R. 1990. „*First Steps Toward a History of Reading*“. U *The Kiss of Lamourette: reflections in cultural history*, 154 – 187. New York: Norton.

Darnton, R. 2009. „What is the History of Books?“. U *The Book History Reader*, drugo izdanje, uredili David Finkelstein i Alistair Mc Cleery, 9 – 26. New York: Routledge.

Grijak, Z. 2009. „*Korespondencija i dnevници Iva Vojnovića kao povijesni izvor*“, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 20 (2009), 4: 164 – 188.

Horvat, J. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939.* Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga.

- Jedan po jedan dohodu vlastela: izložba Nacionalne i sveučilišne knjižnice uz 80. obljetnicu rođenja Iva Vojnovića. 2009. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Jelčić, D. 1996. „Građa o Vojnoviću“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*. – Novi teč. 2 (1996), 3/5(38/39): 3 – 315.
- Jelčić, D. 2004. *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.
- Nemec, K., ur. 2000. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga – Grafički zavod Hrvatske.
- Detoni-Dujmić, D., ur. 2001. *Leksikon stranih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga – Grafički zavod Hrvatske.
- Love, H. 2002. „Early modern print culture. Assessing the models“. U *The Book History Reader*, uredili David Finkelstein i Alistair Mc Cleery, 47 – 65. London – New York: Routledge.
- Maštrović, T. ur. 2009. *Pisma Iva Vojnovića*. Zagreb – Dubrovnik, Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik.
- Solar, M. 2003. *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Golden marketing.
- Stipčević, A. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Velagić, Z. 2010. *Pisac i autoritet*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Vojnović, I. 2003. *Izabrana djela*. Priredio Luko Paljetak. Zagreb: Matica hrvatska.
- Žeželj, M. 1977. *Gospar Ivo*. Zagreb – Rijeka: Centar za informacije i publicitet – Tipograf.

Summary

The profile of a professional reader: Ivo Vojnović's reading practices

The aim of the paper is to reconstruct the reading profile of Ivo Vojnović using the literature overview and the analysis of his personal correspondence, in order to answer the research questions suggested in Robert Darnton's methodological texts. The paper aims to reconstruct not only *what* Vojnović was reading, but also *when*, *where*, *how* and *why* he was reading, starting with the question *who* he was as a reader. The study sets off from bibliographic data (*who*) on Vojnović, and proceeds to look at the content of his correspondence in three time periods: 1878–1906, 1907–1918, 1919–1929 (*when*). His place of residence is also stated for each period. The study singled out all references to reading related to both the author and the title (*what*) and particular segments (*how and why*). Research results give an insight into Ivo

Vojnović's reading world, providing not only the list of authors and titles of books he read, but also his attitude towards what he read, and the context and reasons behind his reading interest. This partly reconstructs the reading profile of Ivo Vojnović as an expert in Croatian and European classical and contemporary literature, a passionate reader bridging European and Croatian culture and literature, in which he for the first time introduced the elements of modernity and symbolism. A study of other available sources that contain the information on Vojnović's reading (diary entries, literary, theoretical and historical studies of his work, etc.) would give a more holistic insight into possible interpretations of his reading profile.

KEY WORDS: Ivo Vojnović, reading, reading practices, personal correspondence as a historical source, reading profile, history of reading.

Prilog 1. Dopisnice Ive Vojnovića Knjižari Morpurgo (1915. – 1916.)

Dopisnica 1 Knjižari Morpurgo u Splitu

Slavnoj Knjižari Morpurgo Split

Šibenik, 7. III. 1915.

Molim pošaljite mi per rivalsa od Reklam biblioteka: br. 4076-85 i br. 593-96 i Dickensenove: Weihnachtsgeschichten (Gebunden 1 m. B0. 15).

P.S. Iz Edizione Sonzogno pošaljite mi Leopardi: Poesie (vezano)

(Molim i jedan katalog vaših francuskih knjiga)

Ivo Vojnović

Dopisnica 2 Knjižari Morpurgo u Splitu

Slavnoj Knjižari Morpurgo Split

Šib. [ibenik] 17. III. 1915.

Hvala na pošiljci! - Pošaljite mi na isti način od Sonzogna:

Pellico (No. 48) Giusti (106.)

Weihnachtsgeschichten od Dickensa, stoje gebuuden 1 M. dočim je „in Leder geb. M 2.25. -

Dakle pošaljite mi jeftiniji! - Imate li popularno izdanje svih Balzacovih djela u franc. originalu?

To je pred 5-6 godina izašlo u jednom velikom volumu!

Pozdrav Vaš

Ivo Vojnović

Dopisnica 3 Knjižari Morpurgo u Splitu

Slavnoj Knjižari Morpurgo Split

S. [ibenik] 25. III. [1] 1915

Molim pošaljite mi Don Quijota u franc. prevodu (Bibliothèque nationale) ako to nemate, pošaljite mi ga u izdanju Sonzogna. - Zatim moju dramu Ekvinocijo u izdanju Srp. Knjiž. Zadruga jer je to jedino definitivno izdanje. -

Srdačan pozdrav!

Vaš

Ivo Vojnović

Dopisnica 4 Knjižari Morpurgo u Splitu

Knjižara Morpurgo Split (Dalmacija)

Zagreb, 5/V [1]916.

Pošaljite mi per rivalsa na moju adresu:

Manzoni (9) Tragedie e Poesie

Dante (1) La Divina commedia

Shakespeare (124) Tragedie Scelte.

u izdanju Biblioteca Classica Popolar Sonzogno - (nevezano)

Šalje:

Ivo Vojnović

Zagreb

(Bolnica milosrdnih sestara)

Prilog 2. Abecedni popis naslova, autora i osoba spomenutih u tekstu

Novine i časopisi

„Comoedia Illustrèe“

„Dubrovački list“

„Glasnik Sv. Vlaha“

„Hachette“

„Hrvatska njiva“

„Hrvatska pozornica“

„Illustrations Excelsoir“

„Jutarnji list“

„Kazališni list“

„Književni jug“

„Kritika“

„La Bilancia“

„La Minerve Française“

„La Nouvelle Revue Française“

„La Revue Mondiale“

„L'illustrazione“, najvjerojatnije popularni ilustrirani talijanski tjednik „L'illustrazione Italiana“

„Maitanz“

„Marcuse de France“

„Narodni list“

„Novo doba“

„Novosti“

„Obnova“

„Obzor“

„Revue de Genève“

„Revue des Deux Mondes“

„Revue Hebdomadaire“
„Revue Yougoslave“
„Riječ“
„Il Secolo“
„Srđ“
„Srpski književni glasnik“
„Savremenik“
„Tems“
„Večernja pošta“
„Vijenac“
„Vrijeme“

Osobe, autori i djela

Alighieri, Dante (1265. – 1321.), talijanski pjesnik

Amicis, Edmondo De (1846. – 1908.), talijanski književnik

Andrić, Ivo (1892. – 1975.), pjesnik, prozaik, književnik, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1961.

Andrić, Nikola (1867. – 1942.), književnik i prevoditelj, pokretač i urednik Zabavne biblioteke u kojoj su tiskana 603 naslova domaćih i stranih autora, a ponajviše francuskih prijevoda

Augier, Guillaume Victor Émile (1820. – 1889.), francuski dramski pisac

Bach, Josip (1874. – 1935.), hrvatski glumac, redatelj i ravnatelj drame Hrvatskoga narodnoga kazališta

Bačić, Radoslav (1875. – 1931.), osječki knjižar i nakladnik

Balzac, Honoré de (1799. – 1850), francuski književnik

Baudelaire, Charles (1821. – 1867.), francuski simbolistički pjesnik i kritičar

Bazin, René François Nicolas Marie (1853. – 1932.), francuski književnik

Begović, Milan (1876. – 1948.), hrvatski dramski pisac, romanopisac i pjesnik

Benešić, Julije (1883. – 1957.), hrvatski književnik i lingvist

Bernard, Tristan (1866. – 1947.), francuski književnik

Bernhardt, Sarah (1844. – 1923.), francuska glumica

Blanche, Jacques Émile (1861. – 1942.), francuski slikar i književnik

Bouchor, Maurice (1855. – 1929.), francuski pjesnik i kipar

Boulenger

Bourget, Paul (1852. – 1935.), francuski književnik i kritičar

Bracco, Roberto (1861. – 1943.), talijanski dramski pisac i književnik

Bukovac, Vlaho (1855. – 1922.), hrvatski slikar

Carducci, Giosuè (1835. – 1907.), talijanski pjesnik, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1906.

Cazalès, Edmond de (1804. – ?), francuski političar, a poslije svećenik
Chardin, Jean Baptiste Siméon (1699. – 1779.), francuski slikar rokoka
Chéreau, Gaston (1972. – 1937.), francuski novinar i književnik
Ciceron, Marko Tulije (106. pr. Kr. – 43. pr. Kr.), državnik, filozof i najveći rimski govornik
Claudel, Paul (1868. – 1955.), francuski književnik
Corneille, Pierre (1606. – 1684.), francuski dramski pisac
Čehov, Anton Pavlovič (1860. – 1904.), ruski književnik
Čuka, Jakov (1868. – 1928), hrvatski književni kritičar
D'Annunzio, Gabriele (1863. – 1938.), talijanski pjesnik, dramaturg i političar
Daudet, Alphonse (1840. – 1897.), francuski književnik
Dickens, Charles (1812. – 1870.), engleski književnik
Dimović, Đuro (1872. – 1966.), srpski dramski pisac
Dostojevski, Fjodor Mihajlovič (1821. – 1881.), ruski književnik
Dučić, Jovan (1871. – 1943.), srpski pjesnik, simbolist
Duhamel, Georges (1884. – 1966.), francuski književnik
Dumas, Alexandre, sin (1824. – 1895.), francuski književnik
Faust, Séverin (1872. – 1945.), pseudonim Camille Mauclair, francuski književnik
Femillet
Flaubert, Gustave (1821. – 1880), francuski književnik
Fogazzaro, Antonio (1842. – 1911.), talijanski književnik
Fort, Paul (1872. – 1960.), francuski pjesnik
Frappe
Galsworthy, John (1867. – 1933.), engleski književnik i dramatičar, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1932.
Gavrilović, Milorad (1861. – 1949.), srpski glumac i redatelj
Gide, André Paul Guillaume (1869. – 1951), francuski književnik, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1947.
Giraudoux, Jean (1882. – 1944.), francuski književnik
Giusti, Giuseppe (1809. – 1850.), talijanski pjesnik
Goethe, Johann Wolfgang von (1749. – 1832.), njemački književnik i mislilac
Gorki, Maksim (1868. – 1936.), ruski književnik
Graziella (1852.), Lamartineovo prozno djelo
Grčić, Jovan (1855. – 1941.), srpski književnik i kritičar
Haler, Albert (1883. – 1945.), hrvatski književni povjesničar
Hamsun, Knut (1859. – 1952), norveški književnik, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1920.
Hauptmann, Gerhart Johann Robert (1862. – 1946.), njemački književnik, dobitnik Nobelove nagradu za književnost 1912.
Henriot, Émile (1889. – 1961.), francuski književnik
Homer, grčki pjesnik, 7. ili 8. st. prije Krista

- Hugo, Victor-Marie (1802. – 1885.), francuski književnik
- Huysmans, Joris-Karl (1848. – 1907.), francuski romanopisac
- Ibler, Janko (1862. – 1926.), hrvatski publicist i književni kritičar
- Ibsen, Henrik Johan (1828. – 1906.), norveški književnik
- Jaloux, Edmond (1878. – 1949.), francuski književnik
- Jiriček, Konstantin (1854. – 1918), češki povjesničar
- Karadžić, Vuk Stefanović (1787. – 1864.), srpski jezikoslovac
- Katić, Ernest (1883. – 1955.), hrvatski književnik
- Kluić, Stevo, Vojnovićev prijatelj iz Praga
- Kraus, Karl (1874. – 1936.), austrijski književnik
- Krklec, Gustav (1899. – 1977.), hrvatski književnik i prevoditelj
- Krstelj, Emka (1884. – 1966.), prijateljica Ive Vojnovića
- Kvapil, Jaroslav (1868. – 1950.), češki pjesnik i dramski pisac
- La Dalmatie*, djelo Luje Vojnovića: *La Dalmatie, Italie et unite Yougoslave*, tiskano u Ženevi 1917. godine
- Lacordaire, Jean-Baptiste Henri-Dominique (1802. – 1861.), francuski svećenik, novinar i političar
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de Prat de (1790. – 1869.), francuski književnik i političar
- Lasserre, Pierre (1867. – 1930), francuski književni kritičar, novinar i esejist
- Lemonnier, Antoine Louis Camille (1844. – 1913.), belgijski književnik i novinar
- Leopardi, Giacomo (1798. – 1837.), talijanski pjesnik
- Les Aventures de Télémaque, Telemahove avanture*, francuski didaktički roman rimokatoličkog nadbiskupa François Féneleona (1651. – 1715.)
- Lunaček, Vladimir (1873. – 1927.), hrvatski pisac, publicist, književni kritičar
- Maeterlinck, Maurice Polydore Marie Bernard (1862. – 1949.), belgijski dramski pisac, pjesnik i esejist, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1911.
- Manilair, C.
- Manzoni, Alessandro (1785. – 1873), talijanski književnik
- Maron, Publije Vergilije (70. – 19.), rimski pjesnik
- Mažuranić, Vladimir (1845. – 1928.), pravnik, pisac, povjesničar
- Merežkovski, Dmitrij Sergejevič (1865. – 1941.), ruski književnik
- Miomandre, Francis de (1880. – 1959.), francuski književnik i prevoditelj
- Mistral, Frédéric (1830. – 1914.), francuski književnik i leksikograf, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1904.
- Molière, Jean-Baptiste Poquelin (1622. – 1673.), francuski književnik
- Montalembert, Marc René (1714. – 1800.), francuski pisac
- Morpurgo, Vid (1838. – 1911.), hrvatski nakladnik, tiskar, bibliograf, knjižar i političar, vlasnik splitske knjižare Morpurgo
- Nazor, Vladimir (1876. – 1949.), hrvatski književnik
- Ohnet, George (1848. – 1918.), francuski novelist

- Ollivier, Émile (1825. – 1913.), francuski državnik
- Pailleron, Édouard Jules Henri (1834.–1899.), francuski pjesnik i dramski pisac
- Paléologue, Maurice (1859. – 1944.), francuski povjesničar, diplomat i esejist
- Papini, Giovanni (1881. – 1956.), talijanski književnik
- Pavao, sv. (5. – 65.), svetac i mučenik Rimokatoličke crkve
- Pellico, Silvio (1789. – 1854.), talijanski književnik
- Petrarca, Francesco (1304. – 1374.), talijanski pjesnik
- Plavšić, Dušan (1875. – 1965), hrvatski publicist i sakupljač umjetnina
- Proust, Valentin Louis Georges Eugène Marcel (1871. – 1922.), francuski romanopisac
- Przybyszewski, Stanisław (1868. – 1927.), poljski književnik
- Pucciarello
- Quintero, Joaquin Alvarez (1873. – 1944.), španjolski tekstopisac
- Quirielle, Jean de (1880. – 1964.), francuski pisac
- Racine, Jean (1639. – 1699.), francuski dramatičar
- Raić Lonjski, Ivo (1881. – 1931.), glumac, redatelj i ravnatelj drame Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu
- Raphaël* (1849.), Lamartineovo prozno djelo
- Rivière, Jacques (1886. – 1925.), francuski književnik
- Rivoire, André (1872. – 1930.), francuski pjesnik i dramatičar
- Rodin, François-Auguste-René (1840. – 1917.), poznatiji kao Auguste Rodin, francuski kipar
- Rollinat, Maurice (1846. – 1903.), francuski pjesnik
- Rostand, Edmond Eugène Alexis (1868. – 1918.), francuski pjesnik i dramatičar; Vojnović se u pismu osvrće na njegov inauguracijski govor prilikom primanja u Francusku akademiju; s 33 godine postao je najmlađi akademik
- Ruskin, John (1819. – 1900.), britanski estetičar i sociolog
- Sand, George, pseudonim francuske književnice Amantine Lucile Aurore Dupin (1804. – 1876.)
- Sardou, Victorien (1831. – 1908.), francuski dramski pisac
- Sekulić, Isidora (1877. – 1958.), srpska književnica
- Seraphita* (1835.), Balzacova fantastična pripovijetka
- Shakespeare, William (1564. – 1616.), engleski dramski pisac, književnik, glumac, redatelj
- Shaw, George Bernard (1856. – 1950.), irski dramatičar
- Soares, André, francuski književnik
- Stecchetti, Lorenzo, pseudonim talijanskog pjesnika Olinda Guerrinija (1845. – 1916.)
- Stendhal, Marie-Henri Beyle (1783. – 1842.), francuski romanopisac i pripovjedač
- Strindberg, Johan August (1849. – 1912.), švedski književnik, slikar i fotograf
- Šegvić, Kerubin (1867. – 1945.), hrvatski povjesničar, književni kritičar, političar
- Tharaud, Jean (1877. – 1952.), francuski književnik
- Tharaud, Jérôme (1874. – 1953.), francuski književnik

Thibaudet, Albert (1874. – 1936.), francuski esejist i književni kritičar
Tolstoj, Lav Nikolajevič (1828. – 1910.), ruski književnik i mislilac
Tréval, Emil (1859. – 1929.), češki pisac
Tucić, Srđan (1864. – 1938.), hrvatski književnik
Tynaise, Marcelle
Urbanaz-Urbani, Umberto, talijanski slavist i književnik
Valéry, Paul (1871. – 1945.), francuski pjesnik i esejist
Vasić, Veljko (1889. – 1938?), zagrebački knjižar
Vaudoyer, Jean-Louis (1883. – 1963.), francuski književnik i povjesničar
Vodnik, Branko (1879. – 1926.), hrvatski književni povjesničar i publicist
Vodopić, Mato (1816. – 1893.), dubrovački književnik, teolog i prirodoslovac
Vojnović, Gjena, udata Liseau (1866. – 1956.), pisala je crtice i pripovijetke pod pseudonomom Christiane Solveigs te prevodila na francuski
Vojnović, Ksenija (1898. – ?), nećakinja Ive Vojnovića, kći Luje Vojnovića
Vojnović, Lujo (1864. – 1951.), političar, diplomat i povjesničar
Voltaire, François Marie Arouet (1694. – 1778.), francuski književnik, povjesničar i filozof
Vrhlický, Jaroslav (1853. – 1912.), češki pjesnik i dramski pisac
Vukomanović, Aleksa, srpski književnik
Watteau, Jean-Antoine (1684. – 1721.), francuski slikar
Wenzelides, Arsen (1883. – 1940.), hrvatski književnik i književni kritičar
Zola, Émile (1840. – 1902.), francuski književnik